

سبک‌شناسی معماری ایرانی

تقریرنادران
دکتر محمد کریم پیرنیا

تالیف
دکتر غلامحسین معاریان
تصحیح و ویرایش جدید

۱۳۹۲

سرشناسه : پیرنیا، محمدکریم، ۱۳۰۱ - ۱۳۷۶.
عنوان و نام پدیدآور : سبک‌شناسی معماری ایرانی / تقریر محمدکریم پیرنیا :
تالیف غلامحسین معاریان.

مشخصات نشر : تهران: غلامحسین، معاریان، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری : ۳۸۸ ص. : مصور (بخشی رنگی)، جدول.
شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۰۴-۰۰۶۲-۰۰

وضعیت فهرست نویسی : فیبا
یادداشت : کتاب حاضر در سالهای صحت‌توسط ناشران متفاوت منشر شده است.

موضوع : معماری -- ایران -- تاریخ

موضوع : معماری اسلامی -- ایران

شناسه افزوده : معاریان، غلامحسین، ۱۳۳۹ -

رده بندی کنگره : NA۱۴۸۰ / پ۹۴ س ۲ ۱۳۹۲

رده بندی دیوبنی : ۷۲-۱۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی : ۳۲۸۲۵۵۰

نام کتاب: سبک‌شناسی معماری ایرانی

تقریر: دکتر محمد کریم پیرنیا

تالیف: دکتر غلامحسین معاریان

ناشر: مولف (www.gh-memarian.com)

تاریخ چاپ: ۱۳۹۲

ویراستار: مهندس علی محمد رنجبر کرمانی

طراح و گرافیست: محمدرضا طالبی

تصویر روی جلد: رولف بنی از کتاب ایران پل فیروزه

نوبت چاپ: پانزدهم، (چاپ اول مولف)

شمارگان: ۵۰۰۰ جلد

مرکز پخش: انتشارات سیمای دانش، خیابان انقلاب ابتدای خیابان ۱۲ فروردین،

پلاک ۳۱۸، تلفن: ۶۹۶۶۱۱۴، وب سایت: www.simayedanesh.ir

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۰۴-۰۰۶۲-۰۰

قیمت: ۲۱۵،۰۰۰ ریال

فهرست

۵	پیشگفتار
۲۰	دیباچه
۲۷	بخش نخست: اصول معماری ایرانی
۴۱	بخش دوم: شیوه پارسی
۹۷	بخش سوم:
۱۳۷	بخش چهارم: شیوه خراسانی
۱۶۵	بخش پنجم: شیوه رازی
۲۱۵	بخش ششم: شیوه آذری
۲۸۳	بخش هفتم شیوه اصفهانی
۳۶۴	واژه شناسی
۳۷۳	فهرست منابع
۳۷۴	فهرست منابع نگاره ها
۳۷۶	فهرست آثار استاد پیرنیا
۳۷۸	فهرست نامها

حاج میرزا محمد علی

کتابهای تشکر هوه این سوره بر اثر کمزوری است
عندما هم صبر نمودیم بسا از خدا تعالی تشکریم
که عاقلان را از روی و عاقلان بمانند و در دست
در انجمن و سگدارند = انجمن تهران

والله اعلم بالصواب

میرزا و امیران یا امیران

از رو. جدو = صبح ارجت

سطح از طرف حرکت ایران
گروه: رشته و وجود است

دعا
استقامت نام گزار ۳۳ و ۳۵
و با ۱۵ مه حکایت از آدرنا دفعه

۱۱
تعمیر و احیای بنا
بازر = بزرگان و قریب = بزرگان

ادرنک = بچه ازرنه = سوراخ
بزرگو = درخت معالی استغناء استغناء

اختر یا اورتر = دولت معالی

استر و گتر در استراکتیم است

پیشگفتار

تاریخ چند هزار ساله معماری ایران، آنگونه که شایسته است مورد مطالعه و بررسی کافی قرار نگرفته است و در پی آن، معرفی آن نیز دچار سرنوشتی غم انگیزتر شده است. هر چند که افراد زیادی زندگی خود را وقف شناخت این معماری نموده اند، اما متأسفانه نتایج تحقیقاتشان بصورت مدون در اختیار دیگران قرار نگرفته است. بنظر می‌رسد این گروه را بیشتر باستانشناسان و متخصصین وابسته تشکیل دهند تا معماران. کافی است به دانشکده های معماری مراجعه شود و اساتیدی که به این کار مشغولند شمارش شوند. نتیجه کار مشخص است و این شاید درصدی بسیار ناچیز را در برگیرد.

ایران سرزمینی است که ارمغانهای متعددی به جهان معماری عرضه داشته است، و باز متأسفانه خرد دقیقی نمی‌دانیم آنها چه هستند، اگر استاد بزرگ معماری ایتالیا، پروفیسور سن پائولگری بناهای سلطانیه و سانتاماریادل فیوره فلورانس را مقایسه نمی‌کرد، کدام ایرانی از تأثیر ساحلمانی گنبد مقبره الجایتو بر گنبد کلیسای سانتا ماریا دلفیوره فلورانس باخبر بود؟ اگر در ایران درسی بنام معماری جهان تدریس می‌شود، آیا به جایگاه معماری ایران در معماری جهان اشاره می‌شود؟ آیا به ارمغان های متعددی که این معماری به جهان ارائه داده است اشاره می‌شود؟ به دلایل بیشتر باید توجه بیشتری به تحقیق، مطالعه و معرفی این معماری شود.

استاد پیرنیا از نادر افرادی هستند که در جهل سال گذشته، سعی در شناخت و شناساندن این معماری داشته است. اگرچه ایشان به بحث‌های گوناگونی پرداختند اما شاید بتوان یکی از مهم ترین آنها را سبک شناسی معماری ایرانی دانست.

سبک‌شناسی استاد پیرنیا، دارای ویژگیهای متعددی است. شاید بارزترین ویژگی سبک شناسی استاد در تشخیص سبکها با توجه به تفارتهای کفی و کالبدی اندامهای معماری و با توجه به محل رواج آنها است. نمود این ویژگی در نام گذاری ایرانی سبکها دیده می‌شود. مستشرقین و برخی از محققین ایرانی سبکها را با نامهای بیگانه معرفی می‌کنند. نامیدن سبکها با نامهایی چون عرب، غزنوی، سلجوقی، مغول، تیموری و ... برای کشور و مردمی که خود تولید کننده سبک بوده‌اند در داور است. در سرزمین ایران هنر معماری شکل می‌گیرد، هنرمند ایرانی آنها را به وج خود می‌رساند و در نهایت قبایل و اقوامی که خود در بیابانگردی به سر می‌بردند و برخی از آنها این ملت را قتل عام کردند و از سر آنها مناره ساختند، نام خود را بر آن هنر به یدک می‌کشند. شاید اگر آن اقوام چنین نامگذاری را می‌دیدند خود به شگفت می‌آمدند اما در عصر ما یکبار دیگر نام آنها زنده شد و اگر همین روش ادامه یابد برای آیندگان نیز زنده خواهد ماند. کافی است به تاریخ مراجعه نماییم و آنچه این اقوام بر سر ایران و مردم آن آوردند مرور نماییم:

انوری زبان حال مردم خراسان پس از حمله مغول را اینگونه بیان می‌کند:^۱

^۱ برای آگاهی بیشتر از جوری که مغولان به سر مردم ایران آوردند و شکوایه های شاعران دیگر مراجعه کنید به پوران شجعی، صور معانی در مکتب درون گزایی، تهران، نشر ویرایش، ۱۳۷۵، ص ۱۷ تا ۲

خبرت هست کزین زیر و زبر شوم غزان

نیست یک پی زخراسان که نشد زیر و زبر؟

خبرت هست که از هرچه درو خیری بود

در همه ایران امروز نماندست اثر؟

اشراف فراوان به معماری ایران از دیگر ویژگی های استاد پیرنیا بود که نمود این در بحثهای سبک شناسی بخوبی دیده می شود. پرداختن به ریشه های معماری، سییر تحول آن و تغییراتی که در زمانها و مکانهای مختلف پیدا کرده بود به همراه مقایسه طرحهای مختلف با هم و... نشانهایی از این اشراف می باشد.

افزون بر نامیدن سبکها به نامهایی چون پارسی، پارتی، خراسانی، رازی و ... استاد صدها واژه فارسی را به خوانندگان معرفی می کند. هرچند که در نگاه نخست کاربرد این واژهها تا حدی فهم من را سخت تر می کند اما با آشنا شدن به زبان معماری استاد، این واژه ها در ذهن خواننده باقی می ماند و پس از مدتی او پی خواهد برد که کاربرد یک واژه ایرانی چگونه او را به پارسی خواندن مانوس نموده و بتدریج او را تشویق به کاربرد کمتر واژه های بیگانه می کند. استاد پیرنیا هیچگاه اعتقاد بر این نداشت که مطالب عرضه شده بدون کاستی و خالی از ایراد بودند. بلکه آنها را آغازی برای کارهای بعدی می دانستند اما در پس آنچه که ایشان در نوشته ها و درسهای خود ارائه دادند درس های اساسی نهفته است: صبر، تلاش، عشق، از خود گذشتگی، فروتنی و ... درس هایی است که او به شاگردان و مخاطبین خود داده است. شاگردان او در دهه شصت به یاد دارند که در اوج بیماری چگونه ایشان در دانشکده حضور می یافتند و با لرزش دست خود بر تخته سیاه رقم می زدند. ثمره تلاش و کوشش او تنها نوشته هایی ایشان نبود بلکه از پس آنها، و تلاش نیم قرنه، تعداد زیادی شاگرد تربیت شدند که راه او را ادامه می دهند و انشاءالله نتایج کار این شاگردان کمبود موجود در زمینه معرفی معماری ایران را برطرف خواهد کرد.

نخستین بار استاد حدود ۳۵ سال پیش، سبک شناسی را با مقاله ای کوتاه معرفی کردند و پس از آن در دیگر مقالات، کتب و جزوات درسی درباره آن نگاشتند. سبک شناسی معماری ایران نخست در سال ۱۳۴۷ در مجله باستانشناسی و هنر ایران به چاپ رسید. سپس استاد در نوشته های گوناگون که نام آنها در آخر همین کتاب آمده است، آنرا گسترش دادند تا اینکه بخش بزرگی از یک نیم سال تحصیلی درس معماری اسلامی برخی از دانشکده ها به این بحث اختصاص داده شد. نگارنده بین سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۱ در کنار جناب آقای مهندس میرلطیفی استاد محترم گروه معماری دانشکده هنرهای زیبا، افتخار همکاری در درس معماری اسلامی را با استاد بزرگوار داشت. در آن هنگام بیماری استاد اجازه نگارش کتاب را به ایشان نمی داد. بنابر وظیفه بزرگی که در قبال این استاد بزرگ و جامعه فرهنگی کشور احساس می کردم تصمیم به گردآوری درسهای ایشان گرفتم. برای این کار، نخست از درسهای ایشان یادداشت برداشته شد و در جلسات هفتگی، کاستی های کار را با استاد مرور کرده و پس از آن صفحه آرایی ابتدایی از کار صورت می گرفت. هر چند که استاد

پیرنیا نظرات مشخصی درباره سبکهای گوناگون و بناهای آن داشتند اما در مراجعه دادن دانشجویان به متخصصین و صاحبان دیگر کوتاهی نمی کردند. هنگام بحث درباره مسجد جامع اصفهان و اردستان همیشه از دکتر باقر آیت الله زاده شیرازی سخن می گفتند و یا درباره بناهای خراسان، دانشجویان را به آثار آقای مهندس یعقوب دانشدوست ارجاع می دادند.

نوشته‌ای که در پیش رو دارید، بخشی از نتایج بحثهای سبک شناسی استاد پیرنیا است که در حدود سه دهه مطرح شده است. برای تدوین این کتاب حدود پنج سال زمان صرف شد و از همکاری حدود صد نفر بهره گرفته شد. اگرچه کتابی با نام «شیوه های معماری ایران» در سال ۱۳۶۹ به چاپ رسید، اما آن کتاب کاستی‌های زیادی داشت که متأسفانه بخش زیادی از آن به ناشر مربوط می شد.

نوشته کنونی تا حد زیادی کاستی های کتاب پیشین را برطرف نموده است اما آشنایان با کار نشر آگامند که بخش اصلی کیفیت چاپ یک اثر به نویسنده یا تدوین کننده بر نمی گردد. چند ویژگی این کتاب به شرح زیر می باشد:

- ویرایش کامل متن پیشین
- افزودن بخشهای تکمیلی به کار، برای حفظ امانت این افزوده‌ها در یک نیم ستون باریک‌تر و با خطی با اندازه متفاوت آمده که آنرا از متن اصلی کاملاً مشخص می کند.
- تمامی نگاره‌ها بازبینی دوباره شدند و نگاره‌های گویا و یکدست افزوده شده است.

- سعی شده تا خواننده به راحتی متن و نگاره‌ها را در کنار هم ببیند.

بدون شک کاستی‌های این کار به تدوین کننده بر می گردد. در اینجا بیشتر از خوانندگان محترم از وجود هرگونه کاستی پوزش می خواهم. هدف این بود تا کاری درخور از استاد پیرنیا به یادگار بماند. این کوچکترین کاریست که یک شاگرد در حق استاد خود می توانست انجام دهد. شاگردی که هر روز بخشی از زندگی خود را با یاد آن بزرگوار می گذراند. خداوند بزرگ روح این عزیز را هر چه بیشتر شاد گرداند.

غلامحسین معماریان

دانشکده معماری و شهرسازی

دانشگاه علم و صنعت ایران - پاییز ۱۳۹۲

www.ketab.ir

نگاره های رنگی به ترتیب:
تخت جمشید، دروازه ملل.
چهار تاقی نیاسر کاشان.
مسجد جامع اصفهان، صفا صاحب.
مسجد جامع اصفهان، محراب الجایتو.
سمرقند، مجموعه شاه زنده.
مسجد شیخ لطف الله.
مدرسه غیاثیه خرگرد در خراسان.
شیراز، مسجد نصیرالملک.

دیبیاچه

هنر و معماری در جهان پهناور اسلام دارای چهار "دبستان" یا شیوه^۱ بنیادی است. البته شیوه‌های فرعی دیگری در برخی کشورهای اسلامی مانند اندونزی نیز قابل بررسی است. این چهار شیوه چنین هستند:

۱- شیوه مصری: این شیوه از معماری کهن مصر ریشه گرفته است و در کشورهای اسلامی شرق آفریقا، مصر، لبنان و کشورهای پیرامونی تا حجاز را در بر می‌گیرد که در آنجا با شیوه شامی برخورد می‌کند.

(نگاره د-۱)

۲- شیوه شامی: این شیوه از هنر و معماری پیرامون ریشه گرفته و کشورهای سوریه، فلسطین، لبنان و اردن و بخشی از ترکیه را در بر می‌گیرد و دارای ویژگی‌های مشترکی با شیوه مصری است. این شیوه در عربستان با شیوه مصری در هم آمیخته شد و دستاورد آنها ساختمانهایی است که امروزه در مکه و مدینه دیده می‌شود.

(نگاره د-۲ تا د-۴)

۳- شیوه مغربی: که شیوه‌ای بسیار پیشرفته و چشمگیر است و دربرگیرنده کشورهای مراکش، امروزه الجزایر و جنوب اسپانیا می‌باشد.

^۱واژه "شیوه" در ایران برای بسیاری از هنرها مانند خطاطی، شاعری، نگارگری (نقاشی) و فرش بکار رفته و همان است که در هنر غربی به آن "استیل" style می‌گویند. اما در روزگار معاصر، پس از آنکه ملک-الشعراى بهار کتاب "سبک‌شناسی" را نوشت، واژه "سبک" جای شیوه را گرفت.

فهرست نام عزیزانی که در بخشهای مختلف این کتاب تدوین کننده را یاری نموده‌اند:

۸۳. واقفی	۴۱. شهبازیان سهراب	۱. آقاربع آمنه
۸۴. هنرور نیلوفر	۴۲. صادقی اصیر	۲. ابراهیمی سید محمد
	۴۳. صدرام وحید	۳. ازناوی پریسا
	۴۵. عبدالله زاده اسحاق	۴. اظهاری شهرزاد
و با پوزش از آن عزیزانی که	۴۶. عرفانیان محمد جواد	۵. افشاری اشکان
نام آنها از قلم افتاده است.	۴۷. عزیز زاده خالق	۶. الستی محمود
	۴۸. عطایی مهومن	۷. امین کاظمی
	۴۹. علیرضایی مسعود	۸. امینی کیا تقی
	۵۰. علیشاه سعید	۹. انصاری عبدالمحمد
	۵۱. فضل کتیمی مهدی	۱۰. ایمانی کامران
	۵۲. قاضی قوری وحید	۱۱. باباخانی فریبا
	۵۳. قراخان نادر	۱۲. بابامیری زهره
	۵۴. قربانی محمود	۱۳. بنی عامری اکرم
	۵۵. قهرمان	۱۴. بیگدلو محمد علی
	۵۶. کرکز آنه قلیچ	۱۵. پیروز هاتف
	۵۷. کتانی مرجان	۱۶. تمیمی
	۵۸. کفیری عبدالحسین	۱۷. جهانشاهی سوسن
	۵۹. کمانکش الهام	۱۸. جلیلیان مجید
	۶۰. کیلی وحید	۱۹. جواد زاده
	۶۱. کتانی مرجان	۲۰. چیت ساز
	۶۲. گچیزیان حسین	۲۱. حاجی محسن صدیقه
	۶۳. مامشتی موفیان صابر	۲۲. حسینی شروین
	۶۴. فتوحی عبدالعزیز	۲۳. حسینی مقدم علی
	۶۵. منبری جاوید مرتضی	۲۴. حق گوی شهین
	۶۶. مهرآبی بشرآبادی حسن	۲۵. حیدری، ایرج
	۶۷. موحدی	۲۶. خدروی یار رستم
	۶۸. مها جری حسین	۲۷. ربیعی اسماء
	۶۹. مهرابی حسین	۲۸. رستا
	۷۰. مهرگان	۲۹. رستمی رحمت الله
	۷۱. مهدیزاده فاطمه	۳۰. رضوانی بهنام
	۷۲. میر احمد علی	۳۱. رئوفی ایمان
	۷۳. میر محمدی تهرانی نیوشا	۳۲. رفیع زاده ندا
	۷۴. میلانی فاطمه	۳۳. رضانی حسن
	۷۵. نازی دیزجی سجاد	۳۴. ریحانی مریم
	۷۶. ناصر تکلو مسعود	۳۵. زارع سرج محمد
	۷۷. ناظمی غلامرضا	رجب
	۷۸. نجف زاده کوروش	۳۶. مرحوم زرگری
	۷۹. تورانی آرش	منوچهر
	۸۰. تورافکن سیما	۳۷. سرسنگی علی آباد نرجس
	۸۱. نوربخش شیرین	۳۸. سلیمیان شمس الله
	۸۲. نیک سرشت لاریجانی	۳۹. سنجر موسوی محمد تقی
	ذبیح الله	۴۰. سید رضی حسام الدین

قدردانی

خانواده محترم پیرنیا، به ویژه خانم افسانه پیرنیا،
مسئولین محترم دانشکده معماری و شهرسازی و مرکز تحقیقات دانشکده معماری و
شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران.
آقای مهندس علی رنجبر برای ویرایش این کتاب.
آقای مهندس میرلطیفی استاد محترم دانشکده هنرهای زیبا.
آقای دکتر فرهاد تهرانی.
آقای محمدرضا طالبی گرافیکست کتاب.
آقای دکتر صادق ملک شه میرزادی.
آقایان بهناه سلطانی گردفرامرز و سعید میرجلیلی برای بازبینی کتاب.
آقای حمید سهیلی هنرمند و کارگردان مستندهای معماری.
خانم سونیا افراسیابی و مریم معماریان برای ویراستاری و بازبینی کتاب.
آقای تصدقیان که در صفحه آرای و ویرایش اول کتاب همکاری داشتند.
آقای مهندس سید مهدی مداحی و آقای مهندس ابوالفضل حیدری.
دانشجویان سابق و مهندسی کنونی، از دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه
علم و صنعت ایران، سال ۶۸ تا ۶۹.
دانشجویان سابق و مهندسی کنونی، از دانشکده هنرهای زیبا، سال ۶۸-۶۹.
دانشجویان درس آشنایی با معماری اسلامی ایران، دانشکده معماری و شهرسازی
دانشگاه علم و صنعت ایران، سال تحصیلی ۷۸ تا ۸۰.
آقایان رحمت الله رستمی، آرش تورانی، سعید نعیم اورازانی، کامران ایمانی، محمود
قربانی، امین کاظمی، مسعود علیرضایی، اشکان افشاری، مهدی رمضان نژاد،
وحید قاضی نوری و ایمان رنوقی، دانشجویان دانشکده معماری و شهرسازی
دانشگاه علم و صنعت ایران برای ترسیم مجدد برخی از نقشه های این کتاب.
و در پایان از همسر خانم افراسیابی که با بردباری خود زمینه ساز انجام این
کار شد.

تقدیم به شهدا، جانبازان و آزادگان ایران بزرگ و عزیز

www.ketab.ir